

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ В РУМУНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Досліджується граматична категорія детермінації в румунській мові, ядром якої виступає морфологічний засіб вираження – артикль. Розглянуто питання про особливості перекладу артиклів українською мовою, яка не має формальних (морфологічних) засобів вираження означеності/неозначеності.

Ключові слова: *категорія детермінації, артикль, переклад, румунська мова, українська мова.*

У граматичній системі румунської мови є явища, які не властиві українській. Насамперед, до них належить артикль, що характеризує категорію детермінації. Граматична категорія детермінації – це категорія, грамеми якої вказують на спосіб ототожнення референта певної іменної групи. Іншими словами, це категорія, зміст якої вказує на те, чи мислиться ім'я предмета як єдине в описуваній ситуації (означеність), чи як таке, що належить до класу подібних до нього феноменів. Її ще називають категорією означеності та неозначеності.

Категорія детермінації стосується іменника. Вона є в романських, германських, деяких слов'янських (болгарській), тюркських, іранських, семітських та інших мовах. У мовах, де наявна категорія детермінації, існують спеціальні засоби її вираження – означені й неозначені артикли [2, с. 211].

Науковий інтерес учених до явища детермінації у мовленні має прадавню історію. Основоположником учення про категорію детермінованості/недетермінованості по праву можна вважати Арістотеля, бо саме в його працях знаходимо перші тлумачення поняття „означеність”/“неозначеність”.

Проте, незважаючи на багатовікову історію інтенсивного висвітлення та велику кількість наукових праць, виконаних на матеріалі різних мов (Г.М. Габучяна, Л.І. Ілії, Ж.Г. Ошаніної, Б.О. Серебренникова, І.М. Софійської-Лукашук, Є.В. Фібера, В.Є. Щетинкіна, П. Крістоферсена, Р. де ля Грассері, Г. Гійома, Дж.А. Хокінза, І. Крамського, М. Вільме, Г. Івона та ін.), питання означеності/неозначеності, або ж детермінованості/недетермінованості, мовних одиниць у мовленні залишається досі проблемним як у загальному, так і в романському мовознавстві.

У романській лінгвістиці категорія детермінованості/недетермінованості і категорія артикля настільки взаємопов'язані, що більшість мовознавців навіть не уявляє собі можливості

існування першої поза межами другої. Водночас потрібно визнати, що все, що стосується граматичних значень артиклів і функціонально рівнозначних їм детермінантів, має безпосереднє відношення до процесу формування змістового аспекту категорії детермінованості/недетермінованості. Щоправда, це зовсім не означає, що категорія детермінованості/недетермінованості та категорія артикля – тотожні мовні явища.

Артикль і функціонально близькі до нього детермінативи є, на думку багатьох дослідників, лише одним із багатьох можливих способів творення категорійного значення детермінованості/недетермінованості іменника. Його зв'язок із категорією детермінованості/недетермінованості функціонально вкладається у логічне відношення окремого й загального. Загальне, як відомо, виражається через окреме, проте не дорівнює йому. Не дорівнює воно й сумі окремих, бо в якісному відношенні є чимось іншим порівняно з ними.

У сучасній лінгвістичній науці, як і у граматичних дослідженнях попередніх століть, при розгляді категорійних понять детермінованості/недетермінованості переважає методичний принцип „від форми до змісту”, тобто аналіз їх семантичного змісту проводиться в основному під кутом зору мовних засобів їх вираження, серед яких, як відомо, основна роль відводиться артиклю. Через те й теорії мовної детермінації, які пропонуються різними науковцями, формулюються переважно як граматичні теорії артикля, хоча насправді в них висвітлюються завперш питання мовної сутності категорійних значень детермінованості/недетермінованості. І в цьому легко переконатися, проаналізувавши будь-яку з відомих нині у загальній лінгвістиці теорій артикля (теорія індивідуалізації значення іменника, теорія ознайомлення з предметом повідомлення, теорія локалізації, комунікативна теорія, теорія актуалізації, теорія конкретизації значення (поняття), референтна теорія та ін.).

Отже, якщо спробувати знайти відповідь на питання, чи є в сучасній мовознавчій науці теорія мовної детермінації іменника, то можна, не ризикуючи помилитися, твердити, що так... і ні.

Так, бо вона фактично розробляється у кожній окремо взятій теорії артикля й, відповідно, тлумачиться як теорія артикля.

Ні, оскільки всі теорії артикля розглядають категорійні значення детермінованості/недетермінованості переважно під кутом зору граматичних функцій детермінантів, ставлячи цим знак

рівності між ними [3, с. 3–52].

У румунській мові артикль (*articolul*) – це відмінювана частина мови, що супроводжує іменника, характеризує, якою мірою позначений іменником предмет відомий мовцеві. Артикль належить до службового слова, що вказує на рід, відмінок, число та означеність/неозначеність іменника. Особливістю румунського артикля є те, що він може знаходитись як у препозиції щодо іменника (неозначений артикль), так і в постпозиції щодо нього (означений артикль) [5, с. 19–20].

В українській мові немає граматичної категорії артикля, тому перекладач змушений передавати різні функції артикля лексичними або синтаксичними засобами. У тих випадках, коли артиклі, крім своєї граматичної функції (маркера іменника), мають і смислове навантаження, виступаючи означенням, вони перекладаються, як правило, прикметниками, відносними займенниками та іншими частинами мови.

Артикль у румунській мові може проявитись трояко: як **нульовий** (відсутній) (*elipsă de articol*), **неозначений** (*nehotărât*) та **означений** (*hotărât*) (а саме власне означений (*propriu-zis*), присвійний (*posesiv sau genetival*) і прикметниковий (*demonstrativ sau adjectival*)).

1. Відсутність артикля (*elipsă de articol*) характеризує неспіввідносність предмета або явища, які з'являються поза ситуацією чи контекстом [1, с. 305–306]. Що необхідно знати, перекладаючи з української на румунську (зворотні випадки менш суттєві)? Ця модель найбільш придатна саме для прикладу власних назв (*Kiev, Ivanenko, Prut, Carpați*), назв різних абстрактних понять (*iubire, respect, dreptate, frică*), назв речовин (*grâu, făină, apă, petrol*), які, як правило, з'являються без артикля. Іменник, який позначає професію чи соціальний статус, як правило, вживається без артикля: *Sunt inginer* („Я інженер”);

Ea este profesoară („Вона вчителька”); *Sunteți studenți* („Ви студенти”).

Після прийменників, що керують знахідним відмінком, який формально збігається з називним, іменники без означень, як правило, не одержують артиклів: *la universitate* ‘в університеті (відомому співрозмовнику)’, *în cameră* ‘у кімнаті (про яку йшлося)’. Без артикля іменник уживається і тоді, коли він є іменною частиною складеного присудка: *Elena este româncă* („Олена – румунка”). Так само поводить себе іменник після заперечення: *Nu sunt cărți* („Немає книжок”); *El n-are bani* („Він не має грошей”).

Географічні назви країн, міст, гір, річок чоловічого роду після прийменників уживаються без артикля, якщо вони не мають означення: *la Kiev* ‘у Києві’, *în Carpați* ‘у Карпатах’, *pe Nipru* ‘на Дніпрі’ [4, с. 57–59].

2. Вживання неозначеного артикля (*articolul nehotărât*). При іменниках у формі однини неозначений артикль уживається, якщо іменник згадується **вперше**, у переліках або якщо йдеться про річ або особу з ряду до неї подібних. Неозначений артикль в однині має такі форми: в чоловічому або середньому роді – **un**, а в жіночому роді – **o**. Ставиться при іменниках у формі однини, що є додатками до дієслова „мати”: *Are în servietă un caiet, o carte, un stilou, un creion și o gumă* („Має в сумці зошит, книжку, авторучку, олівець і гумку”). Неозначений артикль уживається з іменником в однині, який уперше наводиться у тексті: *La facultate este o bibliotecă* („На факультеті працює (одна, якась) бібліотека”); *Cumpăr un pix* („Купую (одну, якусь) ручку”). Якщо іменник означає неозначений предмет, після прийменника він може мати неозначений артикль: *într-o bibliotecă* ‘в якійсь бібліотеці’, *într-un dulap* ‘в якійсь шафі’ [6, с. 93–96] (табл. 1).

Таблиця 1

Неозначені артиклі румунської мови

		чоловічий та середній рід (masculin și neutru)	жіночий рід (feminin)
Н., Зн. (N., A.)	одн. (sg.)	<i>un</i>	<i>o</i>
	мн. (pl.)	<i>niște</i>	<i>niște</i>
Р., Д. (G., D.)	одн. (sg.)	<i>unui</i>	<i>unei</i>
	мн. (pl.)	<i>unor</i>	<i>unor</i>

Неозначений артикль у множині має форму **niște**, яка не змінюється за родами: *niște studenți* (чол. рід), *niște studente* (жін. рід), *niște pixuri* (сер. рід). Він уживається, якщо мовець підкреслює невизначеність іменника у формі множини. Інколи неозначеність іменника у множині передається відсутністю артикля: *La bibliotecă sunt cărți* („У бібліотеці є книжки”); *Cumpăr caiete* („Купую зошити”) [4, с. 27].

Трапляється, що неозначений артикль мно-

жини **niște** вживається з іменниками однини, які позначають продукти, в цьому разі **niște** виконує функцію неозначеного займенника і позначає невелику невизначену кількість продукту: *niște pâine* ‘трохи хліба’, *niște carne* ‘трохи м’яса’, *niște legume* ‘трохи овочів’, *niște vin* ‘трохи вина’ [4, с. 45].

При перекладі неозначений артикль подекуди супроводжується лексичними компонентами, а саме: *один з, один, якийсь, будь-який, новий,*

такий, певний та інші. Напр.: *Eu văd un om* („Я бачу **якогось** чоловіка”), *Asigurarea cu produse este o problemă importantă* („Забезпечення продуктами – **одна з** важливих проблем”).

Якщо означений артикль вказує на загальне або загальновідоме поняття, то неозначений артикль підкреслює, що для характеристики цього загального поняття вибрали лише один із групи однорідних предметів. Провідною функцією артикля стає **індивідуалізація** (зумовлене ситуацією вирізнення із класу подібних) поняття, яке виражається іменником: *El a obținut o carte ca cadou* („Він отримав (*якусь невизначену, одну з багатьох*) книжку в подарунок”). Ця індивідуалізація особливо чітко простежується при **метонімії**, яку доцільно компенсувати запровадженням уточнювального слова: *El are acasă un Rembrandt* („Він має вдома (*полотно*) Рембрандта”). Неозначений артикль виконує кваліфікативну (якісну) функцію в предикативах та порівняннях: *El este un filosof* („Він поводить себе як філософ. Він справжній філософ”). Вживання цієї форми без артикля з назвами спеціальностей вказує на професійне заняття: *El este filosof* („Він філософ за фахом, він викладає філософію”) [1, с. 305–317]. При перекладі потрібно враховувати такі умови вживання артикля:

1) **перша згадка** неозначеного артикля, як правило, неперекладна: *Această construcție este un teatru* („Ця величезна будова – театр”);

2) **індивідуалізація** неозначеним артиклем: *Noi am propus o idee interesantă* („Ми подали цікаву ідею”);

3) **класифікація** в предикативі перекладається доволі часто за допомогою уточнювальних слів: *Un traducător aproape întotdeauna este un bun cunăscător de limbă* („Будь-який (всякий, кожний, справжній) перекладач – майже завжди знавець мови”);

4) **порівняння** відтворюються так само за допомогою запровадження нових слів: *El este un Otello* („Він як Отелло”; „Він **справжній** ревнивець”; „Він справді ревнує, мов Отелло”);

5) **наявність назв предметів** після слова „ще” передається словом „один, одна, одне”: *El are încă o cămașă* („У нього є ще одна сорочка”).

3. Вживання означеного артикля (articolul hotărât). У румунській мові означений артикль постпозитивний, тобто він уживається після іменника і пишеться разом із ним: *studentul* (чол. рід, одн.), *studentii* (чол. рід, мн.), *biblioteca* (жін. рід, одн.), *biblioteca* (жін. рід, мн.), *caietul* (сер. рід, одн.), *caiete* (сер. рід, мн.) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Власне означені артиклі в однині й множині

	чоловічий рід masculin	жіночий рід feminin	середній рід neutru
одн. (sg.)	-(u)l -le	-a -(u)a	-(u)l -le
мн. (pl.)	-i	-le	-le

Іменники чоловічого роду приєднують означений артикль до форми однини або множини. В однині артикль **-le** приєднується до іменників, які мають закінчення **-e**: *fratele*. До іменників з іншими основами приєднується артикль **-l**, інколи за допомогою з'єднувального голосного **-u-**: *ministrul*. Іменники чоловічого роду із закінченням **-ă** замінюють це закінчення на артикль **-a**: *casă – casa*. Іменник *tată* має в однині дві форми з означеним артиклем: *tata* і *tatăl*. У множині артикль **-i** приєднується безпосередньо до іменника і викликає зміну в його вимові: *băieții, codrii, copiii, copacii*.

Іменники жіночого роду із закінченням **-ă** та **-e** (після **i**) змінюють це закінчення на означений артикль **-a**: *fereastra, expoziția*. Іменники жіночого роду із закінченням **-e** приєднують означений артикль **-a** до форми однини: *cartea, aleea*. Іменники жіночого роду із закінченнями **-a**, **-ea**, **-i** приєднують означений артикль **-a** до форми однини за допомогою з'єднувального напівголосного **-u-**: *basmaua, șoseaua, ziua*. У множині означений артикль **-le**

приєднується безпосередньо до форм множини: *cărțile, stелеle, fetele* [4, с. 56].

Іменники середнього роду в однині одержують в однині означений артикль чоловічого роду, а в множині – артикль жіночого роду: *trenul, trenurile*.

Означений артикль вживається з іменником, який удруге трапляється в тексті або має означення: *La facultate este o bibliotecă. Biblioteca are multe cărți* („При факультеті працює бібліотека. У бібліотеці є багато книжок”).

Означений артикль уживається також тоді, коли означеність іменника визначається контекстом, ситуацією або його власним значенням: *studentul Petrenko* ‘студент Петренко’; *Unde e muzeul?* („Де знаходиться музей?”); *stadiionul olimpic* ‘олімпійський стадіон’. Найчастіше іменник одержує означений артикль, якщо він виконує функцію підмета і передує присудковій: *Graba strică treaba* („Поспіх псує справу”).

Іменники в узагальненому значенні також уживаються з означеним артиклем: *Nici salcia pot* („Верба не фруктове дерево”).

Географічні назви жіночого роду завжди вживаються після прийменників з означеним артиклем: *în Ucraina* ‘в Україні’, *pe Hoverla* ‘на Говерлі’, *pe Volga* ‘на Волзі’ (виняток становить назва Дунай: *pe Dunăre* ‘на Дніпрі’).

Поряд з тим, що означений артикль визначається повторною появою означеного іменника в тексті, він виконує ще генералізуючу функцію, що зумовлюється семантико-логічними факторами. Внаслідок цього означений артикль, який, як правило, не перекладають, вживається: 1) з іменником, що вказує на клас предметів: *Lupul aparține la răpitoare* („Вовк належить до хижаків”); 2) із одиничними власними географічними назвами жіночого та чоловічого роду (назви країн, рік, озер, морів, океанів, гір тощо): *Marea Mediterană* ‘Середземне море’, *Sena* ‘Сена’; 3) для позначення назв кораблів, зірок, планет: *Venera* ‘Венера’, *Nelsonul* ‘Нельсон’, *Ursa Mare* ‘Велика Ведмедиця’; 4) для позначення уже відомого з контексту предмета його можна перекласти з означенням *цей, той*: *A intrat un băiat* („Увійшов хлопчик”). *Băiatul avea o carte* („Цей, той хлопчик мав книгу”); 5) з іменником у значенні *кожний*: *Lunea eu am șase lecții* („Що-

понеділка у мене шість уроків”); 6) з іменником, що означає єдиний у своєму роді предмет: *Soarele luminează pământul* („Сонце освітлює землю”); 7) з іменником, що вживається у загальному значенні або означає абстрактне поняття: *Eu iubesc pădure* („Я люблю ліс”); *Răbdarea este o calitate bună* („Терпіння – гарна риса”); 8) з іменником, вживання якого визначила конкретна ситуація: *Ia de pe masă creionul cel roșu* („Візьми на столі червоний олівець”); 9) при наявності уточнювальних слів: *Camera aceea e a fratelui meu* („Це кімната мого брата”).

При потребі означений артикль перекладають прикметниками (виступає у функції означення): *поточний, нинішній; той, що зараз існує і діє*, відносними займенниками: *той, саме той, цей, всі* та іншими словами залежно від контексту.

3.1. Прикметниковий артикль (articol adjectival sau demonstrativ). Крім відомих уже артиклів, які приєднуються до іменників або до прикметників у так званих іменних групах, румунська мова має ще прикметниковий артикль. Цей артикль має такі форми *cel* (чол. рід, одн.), *cei* (чол. рід, мн.), *cea* (жін. рід, одн.), *cele* (жін. рід, мн.) [8, с. 32–36] (див. табл. 3).

Таблиця 3

	Однина (singular)		Множина (plural)	
	Чол. рід (masculin)	Жін. рід (feminin)	Чол. рід (masculin)	Жін. рід (feminin)
Н., Зн. (N., A.)	<i>cel</i>	<i>cea</i>	<i>cei</i>	<i>cele</i>
Р., Д. (G., D.)	<i>celui</i>	<i>celei</i>	<i>celor</i>	<i>celor</i>

Вживається лише перед прикметниками або прийменниковими конструкціями з іменником, що виступають у ролі означення до якогось іменника. Прикметник з прикметниковим артиклем підкреслює індивідуальність ознаки, носієм якої він є: *casa cea nouă* ‘нова хата’ (на протипагу старій), *caietul cel gros* ‘грубий зошит’ (на протипагу тонкому), прізвища та імена *Iaroslav cel Înțelept* ‘Ярослав Мудрий’, *Ivan cel Groaznic* ‘Іван Грозний’.

Прикметниковий артикль може вживатися з іменною групою, до якої входить кількісний числівник, і тоді така іменна група виражає певну цілісність числа: *cei trei băieți* ‘всі троє хлопців’, *cele cinci degete de la mână* ‘усі п’ять пальців руки’, *cele zece porunci* ‘всі десять заповідей’. При-

кметниковий артикль узгоджується в роді, числі й відмінку з іменником, після якого вживається: *al omului celui bun* ‘тієї доброї людини’, *caselor celor bune* ‘будинкам тим, які в доброму стані’, *ziarele cele de ieri* ‘вчорашні газети’ [4, с. 51].

3.2. Присвійний артикль (articolul posesiv sau genitival). Присвійний артикль входить до складу посесивних займенників, а також порядкових числівників, супроводжує присвійні прикметники та утворює родовий відмінок (генітив) іменників і займенників. Препозитивний присвійний артикль має такі форми: *al* (чол. рід, одн.), *a* (жін. рід, одн.), *ai* (чол. рід, мн.) *ale* (жін. рід, мн.) (див. табл. 4).

Таблиця 4

	Чол. рід (masculin)	Жін. рід (feminin)	Сер. рід (neutru)
Одн. (sing.)	<i>al</i>	<i>a</i>	<i>al</i>
Мн. (pl.)	<i>ai</i>	<i>ale</i>	<i>ale</i>

Присвійний артикль узгоджується в роді й числі з означуваним або заміщуваним іменни-

ком: *un prieten al meu* ‘один мій друг’, *o prietenă a mea* ‘одна моя подруга’, *doi prieteni ai mei* ‘двоє

моїх друзів', *două prietene ale mele* 'дві мої подруги', *prietenii mei și ai tăi* 'мої й твої друзі', *Stiloul este al meu* ('Авторучка – моя'), *Ai tăi sunt acasă* ('Твої – вдома'), *al meu avânt* 'моє поривання'.

Присвійний артикль використовують у запитаннях про незалежність предмета чи особи і має такі форми: *al cui?* 'чий?', *a cui?* 'чия?', *ai cui?* 'чий?', *ale cui?* 'чий?'. Іменник, про який запитують, вживається з означеним артиклем: *Al cui este stiloul?* ('Чия авторучка?'), *A cui este guma?* ('Чия гумка?'), *Ai cui sunt elevii?* ('Чії учні?'), *Ale cui sunt creioanele?* ('Чії олівці?') [4, с. 66–69].

Отже, румунська мова належить до артиклевих мов, в яких категорія детермінації має центр (ядро) і периферію. Центром виступає морфологічний засіб вираження – артикль, який становить ту одиницю, що творить граматичну категорію детермінації. Усі інші засоби периферійні. В українській мові немає формальних (морфологічних) засобів вираження означеності/неозначеності, адже вона належить до безартиклевих мов. Тому при перекладі з румунської мови на українську та навпаки треба зважати, що в українській мові граматична категорія детермінації – відсутня, а є лише поняттєва категорія означеності/неозначеності, яка виражена факультативно лексично, синтаксично й інтонаційно.

Якщо охарактеризувати загалом план змісту категорії детермінації, то можна дійти таких висновків, що ця категорія перш за все виражає співвідносність грами (граматичні значення) означеності і неозначеності, які реалізуються

тільки в конкретному висловлюванні й зумовлені обставинами спілкування або контекстом і передусім тим, чи відомий або невідомий слухачеві позначений іменником предмет. Саме такий зміст має категорія детермінації в румунській мові.

Література

1. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Т.Р. Кияк, О.Д. Огуй, А.М. Науменко – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
2. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2006. – 424 с.
3. Попович М.М. Детермінованість / недетермінованість іменника у мовленні (на матеріалі французької мови) / М.М. Попович. – Чернівці: Рута, 2001. – 347 с.
4. Семчинський С.В. Румунська мова : підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.В. Семчинський. – Чернівці : Видавничий дім „Букрек”, 2007. – 248 с.
5. Heliade-Rădulescu I. Gramatica românească / I. Heliade-Rădulescu. – București : Editura Eminescu, 1982. – 560 p.
6. Iordan I. Limba română contemporană / I. Iordan, Vl. Robu. – București : Editura științifică și Enciclopedică, 1978. – 688 p.
7. Irimia D. Gramatica limbii române / D. Irimia. – Iași : Polirom, 1997. – 543 p.
8. Vasiliu E. Problema articolului și a funcțiilor sale în limba română / E. Vasiliu. – Ediția a III-a. – București : Editura ELF, 2002. – 316 p.

The article is devoted to the study of grammatical category of definiteness in the Romanian language, which has a morphological method center of expression – the article. The questions of peculiarities of translation of the article into Ukrainian language are considered, which does not have morphological methods of expression definiteness / indefiniteness.

Keywords: *category of definiteness, article, translation, Romanian language, Ukrainian language.*

Исследуется грамматическая категория определённости румынского языка, центром которой выступает морфологический способ выражения – артикль. Рассмотрены вопросы особенностей перевода артикля на украинский язык, не имеющий морфологических способов выражения определённости / неопределённости.

Ключевые слова: *категория определённости, артикль, перевод, румынский язык, украинский язык.*